

„POLGÁRI MAGYARORSZÁG” – JÖVŐKÉP VAGY POLITIKAI TERMÉK?

2016. szeptember 26.

Kovács János
vezető elemző

Amikor társadalom-felfogásról, programadó jövőképről beszélünk, gyakran előkerül a „polgári Magyarország” víziója. Ezt a fogalmat számos aspektusból vizsgálhatjuk: 1.) vizsgálhatjuk választási programon és kormányzati cselekvésen keresztül (elsősorban az ún. polgári kormányok időszakát tekintve); 2.) vizsgálhatjuk egyfajta identitásképző narratívaként (amely adott esetben – miként egy kormányközeli elemző fogalmazott – nem több, mint „politikai termék”); 3.) vizsgálhatjuk teoretikusan, ideológiai-társadalomfilozófiai szempontok mentén.

A polgári Magyarország esszenciája talán a republikánus polgári konzervativizmus eszméje mentén ragadható meg leginkább. A polgári republikanizmus középpontjában két fogalom áll: az állampolgári felelősség és a közösségi (kommunitárius) gondolat. Az egyén egyszerre autonóm és közösségi szereplő: autonóm szereplőként felelősséget visel egyéni döntéseiért, tisztában van jogaival és kötelezettségeivel, és e tudatosság mellett gyakorolja is azokat. Közösségi szereplőként a közérdeket képes és hajlandó saját érdekei és ambíciói elé helyezni, az egyéni fejlődés, boldogulás keresése mellett szemléletének meghatározó eleme a kollektív identitás (pl. helyi közösséghez tartozás, nemzeti gondolat) megélése, a polgártársakért, a közösségért való felelősségérzet, szolidaritás. E társadalmi modell kialakulásának, fennmaradásának a legnagyobb akadályai a következők:

- túlzott individualizmus, egyéni önzés, a társadalom atomizálódása (a közösségi gondolat, a szolidaritás ellen hat);
- érdemelvű (meritokratikus) szemlélet helyett a kiválasztódás, érvényesülés egyéb módja (előjogok, plutokrácia, nepotizmus, az alkalmasság kritériumait felülíró lojalitás);
- társadalmi infantilizmus (felelősség hátrítása, önszerveződés és öngondoskodás helyett paternalizmus¹, etatizmus iránti igény);
- éles társadalmi-gazdasági státuszkülönbségek a társadalmi mobilitás alacsony fokával (eltérő perspektíva, „kasztyosodás”, alternatív társadalmi valóságértelmezések, éleződő ellentétek);

¹ Kant a paternalizmust a szabadság ellenségeként írta le, mivel az sérti az emberek „egyenlő méltóságát”, vagyis azt a képességet, hogy önmagukért és önmaguk által döntsenek és válasszanak – szemben egy felettes szereplővel (hatalommal), amely helyettük eldönti, mi az üdvös a számukra. Ráadásul, ami veszélyesebb: az autonómia hiánya morális felmentést is adhat.

- autonómia hiánya, dependencia (a társadalmi érdekérvényesítés alacsony foka, egzisztenciális félelmek és kiszolgáltatottság);
- eltérő kulturális minták, amelyek megnehezítik a társadalmi együttélést (a kohéziót teremtő, hagyományos értékek kiüresedése, a társadalmi integráció gyengesége, erkölcsi relativizmus, zárt kulturális, szociokulturális minták szerint élő partikularizmus);
- a közbizalom alacsony foka, bizalmi deficit a demokratikus intézményekkel, a hatóságokkal és a nyilvánosság bizonyos plénumaival szemben;
- az elit nem törekszik valódi társadalmi párbeszédre, a civil társadalom döntéshozatalba való bevonására, nem szolgáltat inspiráló mintákat;
- a közerkölcs és közmorál leromlása és viszonylagossá válása a társadalmi élet szinte minden szférájában „tetten érhető” (a magánszférát azonban érdemes ettől különválasztanunk, hiszen abba az állam csak különleges, indokolt esetben avatkozhat be);
- a biztonságnak a szabadság felé rendelése és a hatalomnak a jog fölé rendelése².

A polgári republikanizmus ideájának egyik fontos pillére az állampolgári nevelés, melynek középpontjában a társadalmi ismeretek elsajátítása, a polgári erényekre³ és közösségi szellemre, a helyes közjófelfogásra való nevelés áll. Ennek megfelelően az iskolai oktatás a szükséges tudás, készségek elsajátítása mellett az állampolgári nevelésre is nagy gondot fordít. Ez a nevelés lehetőleg ideológiamentes, ekképp „kurzusfüggetlen”, ám szükségképpen értékorientált (pl. alkotmányos patriotizmus). A diákok állampolgárság-tudatában a jogok és a kötelezettségek hasonló hangsúllyal jelennek meg. Az elméleti oktatás mellett a közösségi munka gyakorlata (meghatározott óraszám) is beépül a tanrendbe. A részvételi politikai kultúra erősítéséhez az állampolgári nevelés a kulcs, azon belül is főként a közösségi gondolattal vegyülő egyéni felelősségérzet. A polgárt közösségi kötelezettségei nem korlátozzák szabadságának megélésében, épp ellenkezőleg: részben azok által éli meg szabadságát.⁴ Ehelyütt fontos

² Ha a (relatív) szociális biztonságot helyezzük előtérbe, gondolhatunk a „gulyáskommunizmus” példájára, ha pedig a civilek elleni támadások, merényletek megelőzéséről, elhárításáról beszélünk (sajnálatos módon aktuális), jó példát szolgáltatnak a terror elleni harc jegyében meghozott jogszabályi változtatások.

³ A téma kibontásakor a mai társadalomfilozófia alapvetései mellett olyan antik és klasszikus gondolkodók téziseire alapozhatunk, mint Periklész közszolgálatot magasztaló gondolatai, a Római Köztársaság polgáraival szembeni elvárásai közhivatal viselésével összefüggésben, vagy épp Locke, Rousseau és Montesquieu, a tengerentúlon Jefferson és Madison felfogása a polgári erényekről. A nemzeti ébredésnek és a polgári átalakulás időszakának hazai zászlóvivői szintén inspirálóak lehetnek e törekvés beváltásában (lévén a nacionalizmus és a liberalizmus ebben az időszakban még számos tekintetben „fegyvertársak” voltak).

⁴ A szabadság fogalmának koronkénti változását, antik és modern tézise közötti koncepcionális különbséget kiválóan szemlélteti Benjamin Constant *A régiek és a modernek szabadsága* című esszéjében.

megjegyezni, hogy a mai szabadságfogalmunk javarészt a liberalizmus „negatív szabadság”⁵ („be nem avatkozás”) fogalmára épül a „pozitív szabadság” („szabadságom valamire”) jelentéstartalmának háttérbe szorulásával, s a „nagy” francia forradalmat követően került a szabadságfogalom középpontjába az egyéni szabadság a közösségi szabadság helyett, holott – noha nyilván egyik sem abszolutizálható – mindkettő értelmezésre⁶ szükség van. (A szabadságértelmezések kapcsán beszélhetünk a „pozitív szabadság” – „negatív szabadság”, személyes szabadság – politikai szabadság kettőséről.) Az egyes szabadságfogalmak érvényesülése közötti „egyensúlyi állapot keresése” azonban nem azt jelenti, hogy ne lennének az egyén és a társadalom életének olyan szférái, ahol az egyik természetesen ne élvezne elsőbbséget a másikkal szemben.

Modellünkben a polgárok magukénak érzik az államot, mely az ő társulásuk által létrejött⁷, önkormányzó politikai közösségként értelmezhető. Az állam szavatolja a polgárok biztonságát, szabadságát, perspektívát teremt a boldoguláshoz, miközben megőrzi az elődök anyagi és szellemi hagyatékát, s gyarapítja azt. Az adórendszer, a szociális rendszer, a közpolitikai megoldások az ösztönzést, a társadalmi kohézió erősítését, a lehetőségek megteremtését szolgálják. A szabadságról, a kormányzásról, az állampolgári felelősségről (részvételtől) való gondolkodás mentén tehát jól megragadhatók azok a különbségek, amelyek ezt az ethoszt, ezt a modellt jellemzik.

Ha áttekintjük a fentebb felvázolt akadályokat, amelyek a „polgári Magyarország” útjában állnak, elmondhatjuk, hogy az állami és állampolgári szerepfelfogás teljes megújulására van szükség, s ezt az átfogó változást nem a demokratikus intézményrendszer és szabályok radikális átszabásától, sokkal inkább a politikai kultúra megújulásától remélhetjük. Hogy ez „alulról” bontakozik-e ki, szükség van-e ehhez egy elitcsereire is, egy gyakran visszatérő kérdés. Itt kerül a képbe az ún. populizmus problematikája, azonban az elitellenesség (és a gyakran annak nyomában járó rendszer- és politikaellenesség) elfed egy fontos kérdést: az állampolgári felelősségét. Ennek lényege a néhai amerikai elnök szavaival: „ne azt kérdezd, mit tehet érted a hazád, hanem azt, hogy te mit tehetsz a hazáért”⁸. A polgár ugyanis nemcsak a saját felelősségével van tisztában, de – a jog, az önszerveződés, a civil társulás biztosította – erejével is, vagyis azzal, hogy a problémák egy részének megoldását nem az államtól, nem az önkormányzattól, nem a különböző szervektől kell várnia, hanem saját felelőssége tudatában, jogkövető magatartással, másokkal együttműködve maga is képes erre. Ehhez a

⁵ Ezt a felfogást olyan klasszikus angol politikai gondolkodókhoz köthetjük, mint Hobbes, Bentham vagy J. S. Mill.

⁶ Isaiah Berlin alaposan körül is járja ezt a témát *A szabadság két fogalma* című esszéjében. (Berlin, 1969.)

⁷ A társadalmi szerződéselméletek ragadják meg analitikus módon e társulások okát, célját és mikéntjét.

⁸ Az idézet John F. Kennedy elnök 1961. január 20-i beiktatási beszédéből való.

felelősségtudathoz azonban az is hozzátartozik, hogy mások felelősségét sem negligálhatjuk: nem adhatunk menlevelet apátiából vagy politikai szimpátia függvényében a korrupcióra, a hivatali visszaélésre, a mulasztásra és a rossz kormányzásra (noha utóbbi nem jogi kategória). Ha így teszünk, azzal saját közösségeink, és a következő generációk életminőségét, kilátásait tévesztjük szem elől, miközben a regnáló hatalom számára azt a visszajelzést küldjük, hogy „ez még belefér”. Így válunk „következmények nélküli országgá”.

A politikai kultúra irányából történő közelítés mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a demokratikus intézmények szerepét sem, melyek védenek minket az önkénytől.

Végezetül érdemes néhány szót ejtenünk arról is, hogy minden stabil demokráciának, minden polgári berendezkedésnek az alapja az állampolgári felelősség és a szolidaritás erényeit gyakorló, széles középosztály. A mindenkori kormányoknak úgy kell alakítaniuk saját gazdaság- és társadalompolitikájukat, és úgy kell – fontosságának megfelelően – kezelniük az oktatásügy területét, hogy ezek az erőfeszítések e cél irányába mutassanak. Sokan felvetik: vajon egy erős, autonóm szereplőkből álló, öntudatos választói tömeg megléte érdekében áll-e a hatalomnak. Meggyőződésem, hogy igen. A polgári felfogás ugyanis nem a hatalom számára kihívás, csupán a jelenlegi hatalomfelfogás számára, ami a kormánypárthoz való lojalitásra, a függőségekre, a javarészt a múltban gyökerező megosztottságra és a választók félelmeire épít. Pártállástól függetlenül érdemes feltennünk magunknak a kérdést: vajon mikor álltunk közelebb a „polgári Magyarországhoz”, az ezredfordulón, vagy ma? Vajon nyolc év szocialista-liberális és hat év Fidesz-kormányzás után közelebb jutottunk-e az áhított jövőképhez? Egyáltalán ez a cél lebeg-e még a szemünk előtt? Mi az, amin mindenképp változtatnunk szükséges, s vajon azok a vezetők, akikbe bizalmunkat helyeztük, készen állnak-e arra, hogy ennek a változásnak ne csak ne képezzék gátját, de álljanak élére? A polgári lét teremtő felelősség, amely nemcsak hitekre, reményekre és elvárásokra épül, de cselekvőképes tenni akarásra is.

A „polgári Magyarország” tézise lényegét tekintve négy fogalommal leírható: *szabadság, felelősség, érdemelvűség és közösségi gondolat.*